

prijs € 3,95 jaargang 22, nummer 2, juni 2018

Vittepraetje

Eibert den Herder

De Heks van Harderwyk

Pandora op De Essenburgh

Kwartaalblad van de Oudheidkundige Vereniging Herderewich

ISSN 1386-1481

inhoud

Van de redactie (Ed van der Heijden).....	2
De Algemene Ledenvergadering en meer... (Matty Moggré)...	3
Piet Stellingwerf erelid Herderewich	3
Drie leden van Herderewich ontvingen een Koninklijke onderscheiding	4
Prikbord	4
Wij herdenken	5
Agenda.....	5
Eibert den Herder (Theo Bakker)	6
Zuiderzeecinema (Emiel Hakkenes)	11
Een verdoemd Pandorabeeld van Jan Baptist Xavery (Dennis de Kool)	15
De Heks van Harderwyk (Johan van Sonnes)	19
Archeologisch onderzoek in het Oude Stadhuis (Jeroen Dielemans)	21
De renovatie van het Oude Stadhuis verdort gestaag (Lex Schuijl)	22

Van de redactie

Dit jaar is het 100 jaar geleden dat de Zuiderzeewet door de Tweede Kamer is aangenomen. Die wet maakte de afsluiting en de gedeeltelijke drooglegging van de Zuiderzee mogelijk. In de Provincie Flevoland wordt aan dit feit veel aandacht besteed en er is aan de IJsselmeersteden gevraagd of zij ook een bijdrage zouden willen leveren. Harderwijk heeft daarbij ingezet op Eibert den Herder. Hij was faliekant tegen de Afsluitdijk en heeft daar zijn hele leven tegen gevochten.

In dit Vittepraetje vindt u twee artikelen over Eibert den Herder en ook een gedicht. Het eerste verhaal is van Theo Bakker en geeft een overzicht van het leven van Eibert. Dit artikel wordt aangevuld door een kwartierstaat van de voorouders van Eibert en zijn broers en zus, samengesteld door Renate en Karel Uittien. Het tweede verhaal, geschreven door Emiel Hakkenes, gaat specifiek in op de film, die Eibert heeft laten maken over de Zuiderzeesteden. Theo Bakker schreef het gedicht over Eibert. Dennis de Kool doet onderzoek naar de beeldhouwer Jan-Baptist Xavery. Het blijkt dat één van zijn beelden in de tuin van De Essenburgh heeft gestaan, maar daar op een bijzondere manier is verdwenen. Lees het artikel van Dennis over deze bijzondere situatie. In het juni-nummer van het Vittepraetje staat traditiegetrouw een artikel over de Tweede Wereldoorlog. Deze keer heeft Johan van Sonnes een artikel geschreven over de Heks van Harderwyk. Dat is de naam van een vliegtuig van de Royal Air Force. Hoe dat vliegtuig aan zijn naam kwam, leest u in dit artikel.

Zoals u ongetwijfeld weet wordt het Oude Stadhuis gerenoveerd. Er zijn twee artikelen: een van Lex Schuijl over de renovatiewerkzaamheden en het andere van Jeroen Dielemans over de archeologische vondsten in de kelder van het gebouw. Onze voorzitter, Matty Moggré, kijkt in haar bijdrage terug op de Algemene Ledenvergadering en zij kijkt vooruit naar het herstelde bastion in het nieuwe Waterfront. Verder vindt u een kort verslag van de uitreiking van de koggespeld aan Piet Stellingwerf: het teken van zijn erelidmaatschap.

Op het Prikbord ziet u wetenswaardigheden. In de Agenda ziet u de activiteiten die onze vereniging organiseert, soms in samenwerking met andere organisaties. In dit Vittepraetje ziet u geen actuele zaken uit het Harderwijk van 100 jaar geleden. Een en ander houdt nog verband met de tijdelijke afwezigheid van het archief. Aangezien dit binnenkort tot het verleden behoort, zal er waarschijnlijk in het volgende nummer weer een vervolg komen.

De redactie wenst u een mooie zomer. Neemt u het Vittepraetje mee op vakantie, zodat u in verre oorden nog kunt lezen over ons mooie Harderwijk.

Ed van der Heijden

BESTUUR
Voorzitter
Matty Moggré
voorzitter@herderewich.nl
tel: 0341-417460
Secretaris
John Wetzels
secretaris@herderewich.nl
Penningmeester
Karel Kok
penningmeester@herderewich.nl
Leden:
Leen Karssen
bibliotheek@herderewich.nl
Martijn Pijnenburg

REDACTIE
Hoofdredacteur
Ed van der Heijden
Eindredacteur
Gijsje Verwijs-ten Hove
Redacteur
Lex Schuijl
Adviserend lid
Martijn Pijnenburg

VERSPREIDINGSTEAM:
Wim Buitenhuys
jowi34@solcon.nl
tel: 0341-412735
Ben Companjen
Karel Chr. Uittien

LEDENADMINISTRATIE
Karel Kok
penningmeester@herderewich.nl
tel: 06-19957923

WERKGROEPEN:
Archeologie:
Jeroen Dielemans
archeologie@herderewich.nl
Commissie Naamgeving:
Niek de Jong
Monumentencommissie:
Piet Stellingwerf
Genealogie:
Renate Uittien-Jacobs
genealogie@herderewich.nl
Kroniek van Harderwijk:
Wietse Hummel
Hierden:
Evert Jacobs
hierden@herderewich.nl
Ornamenten Kunstwacht:
Karel Chr. Uittien
Coördinator vrijwilligers Vischpoort:
vacant
Webmaster:
Otto Büttner
webmaster@herderewich.nl

BEZOEKADRES:
Vischpoort, ingang Schapenhoek 9,
Harderwijk
Huismeester Vischpoort:
Karel Kok
huismeester@herderewich.nl
tel: 06-19957923
Wim Petersen
Leden en niet-leden kunnen de Vischpoort
huren voor het vieren van een feestje
o.i.d. Informatie bij de huismeester.

CONTACT
www.herderewich.nl
Postbus 210
3840 AE Harderwijk
IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92

VITTEPRAETJE
Kwartaalblad van de
Oudheidkundige Vereniging
HERDEREWICH
redactie@herderewich.nl

Sluiting aanleveren kopij voor het
volgende Vittepraetje is 27 juli 2018

OPMAAK, DRUK
gewoonton
www.gewoonton.nl

Afbeelding op voorblad:
Beeldhouwwerk over Eibert den
Herder aan de Scheepssingel (2005,
Hans Mes)

Vittepraetje juni 2018

De Algemene Ledenvergadering en meer ...

Het was voor ons, Karel Kok en mijzelf, geen spannende verkiezing. De ledenvergadering sprak haar vertrouwen in ons uit. Karel is herkozen als bestuurslid met de portefeuilles: penningmeester / beheerder / ledenadministratie en ik als voorzitter. We hebben beiden, met dank, deze rol weer op ons genomen, maar wel gezegd: we zijn niet in beton gegoten. Gedurende of na deze termijn mag er iemand anders opstaan en de fakkel overnemen. Een wisseling van de wacht is goed voor de vereniging. En ik – ik zou het zo leuk vinden als er een vrouw opstond en zich meldde voor het bestuur. Dames kom, het is zo leuk om te doen! Prima, als er iemand, man of vrouw, een poosje mee wil draaien om later te beslissen. Dat doet Jan Ruijne bijvoorbeeld. Hij woont de vergaderingen bij, neemt deel aan activiteiten zoals het maken van het verslag van de ALV, vanwege de plotselinge afwezigheid van onze secretaris. (John is van zijn fiets gevallen en heeft zijn been heel lelijk gebroken. We hopen dat hij weer thuis is als u dit leest, maar zeker is dat niet.) Het concept-verslag van de ALV is te vinden op de website, tabblad “vereniging”. Het was een geanimeerde vergadering met wat discussie. De discussie ging o.a.

over de invulling van het 50-jarig bestaan van de vereniging. Wat doen we in dat kader? We gaan nog een websitepagina openen om daar ideeën te kunnen verzamelen. En er waren voor en na de vergadering veel onderlinge gesprekken, aan de ronde tafels, in en om het Streekarchivariaat en bij het Historisch Kenniscentrum. Mooi als leden elkaar spreken en stimuleren.

We gaan nu de zomer tegemoet. Enerzijds zullen onze leden vakantie houden en genieten, anderzijds zijn er leden, die gasten ontvangen en vertellen. Vertellen over de Vischpoort, over de rijke historie van Harderwijk. Wat zijn we als Harderwijkers trots op ons Waterfront geworden. In juli moet het bastion ook hersteld zijn. Ik ben benieuwd... Je ziet wel plaatjes, maar hoe ziet het er straks echt uit? En aan het einde van de zomer is er de jaarlijkse ontmoeting tussen allen die zich actief inzetten voor de vereniging: 31 augustus in en om de Vischpoort.

Ik wens u, mede namens de leden van het bestuur, een mooie zomer.

Matty Moggré, voorzitter

Piet Stellingwerf erelid Herderewich

Piet Stellingwerf is woensdagmiddag 11 april 2018 benoemd tot erelid van Herderewich. In haar speechje benadrukte onze voorzitter, Matty Moggré, de betekenis van Piet voor het behoud van de Harderwijker historie. Hij doet grondig onderzoek en bezoekt onder andere bibliotheken en archieven om te zoeken naar informatie over de rol en betekenis van Harderwijk als Hanzestad. Ook deed hij onderzoek naar het militaire verleden van Harderwijk, zoals bijvoorbeeld van het Koloniaal Werfdepot. En wat zeker zo belangrijk is: Piet deelt zijn kennis weer uit aan anderen. Hij heeft veel artikelen geschreven die onder andere gepubliceerd zijn in het Vittepraetje. Hij hield lezingen en als gids bij het Gilde van Harderwijker Stadsgidsen weet hij veel Harderwijkers en toeristen te boeien met zijn verhalen. Daarnaast is Piet al jarenlang lid van de Monumentencommissie en strijdt hij voor het behoud van de historische elementen en gebouwen in onze stad. Kortom, veel waardering voor zijn werk en inzet, waarvoor het bestuur hem tijdens een informele receptie bedankte en de voorzitter hem de kogge opspeldde. Piet Stellingwerf is daarmee het derde erelid van de vereniging. De andere zijn Niek de Jong en Karel Uittien.

Kwartaalblad van de Oudheidkundige Vereniging Herderewich

prikkbord

In 2022 wordt Herderewich 50 jaar!

We zetten jaarlijks een bedrag opzij om dit te kunnen vieren. Waar sparen we voor? Wat gaan we doen? Heeft u een idee? Meld het ons!

Werkgroep Archeologie

Onlangs heeft dhr. J. Hijnberg zich aangemeld voor de Werkgroep Archeologie. Uiteraard kunnen we altijd nieuwe leden gebruiken, geïnteresseerden kunnen mailen naar waharderwijk@gmail.com

Gezocht

Iemand die helpt bij het uittypen van een manuscript van een boekje. Graag melden bij Matty Moggré.

Steekarchivariaat

De bezoektijden van het geopende Streekarchivariaat zijn:
maandag: 09.00 – 12.00 uur en 13.30 – 16.00 uur
dinsdag: 13.30 – 16.00 uur
woensdag: 13.30 – 16.00 uur
donderdag: 13.30 – 16.00 uur

Historisch Kenniscentrum Harderwijk

De openingstijden van het Historisch Kenniscentrum Harderwijk zijn dinsdag, woensdag en vrijdag: 13.30 – 16.00 uur.
Als het u leuk lijkt om vrijwilliger te worden bij het Historisch Kenniscentrum Harderwijk, dan kunt u contact opnemen met Leen Karssen.

Reactie op 'Van alles wat ver-EEUW-igd (74)'

In de aflevering 'Van alles wat ver-EEUW-igd' in het vorige Vittepraetje werd de (retorische) vraag gesteld wie de uitgave van Schrassert (Geschiedenis van Harderwijk, uitgave 1782) zou hebben gekocht. Daarop is gereageerd! Het boek is destijds niet verkocht. Het bleef in Harderwijk en is nog in bezit van familie van de aanbieder. Bedankt voor de reactie!

Drie leden van Herderewich ontvingen een Koninklijke onderscheiding

Anton Daniëls (Ridder in de Orde van Oranje-Nassau), Ben Companjen en Erik Dijkmans (beiden Lid in de Orde van Oranje-Nassau) zetten zich alle drie onder andere in voor het behoud van de kennis van de historie van Harderwijk. Anton Daniëls (links op de foto) houdt zich heel speciaal bezig met de historie van het Joodse leven in onze woonplaats. Erik Dijkmans (rechts op de foto) is ook stadsgids en Ben Companjen (2^e van links op de foto) ondersteunt de vereniging bij het verspreiden van het Vittepraetje en is Vischpoortgids. Van harte gefeliciteerd.

Burgemeester Harm Jan van Schaik op 26 april 2018 met de gedecoreerde personen voor het Stadhuis van Harderwijk (foto Ton Pors)

Wij verwelkomen dit keer 5 nieuwe leden:
D. van Amerom
J. den Ouden
J. Ruijne
Mw. A. Schröder-Schmitz
D. Verweij

Wij herdenken

Ons bereikte het bericht dat **de heer Ing. Fred Falch** op 9 februari 2018 op 89-jarige leeftijd is overleden.

Vanaf de oprichting van Herderewich is Fred een actief en betrokken lid geweest. In de eerste jaren was hij bestuurslid, secretaris en heeft hij een periode (rond 1975) deel uitgemaakt van de redactie van de 'Kroniek' (zo heette het blad dat Herderewich toen uitgaf). Fred was hoofd van de afdeling Grondzaken bij de gemeente Harderwijk en werkte 'op het Stoepje', het gemeentelijk kantoor aan de Academiestraat 14. In 1975 bezocht Prins Claus onder andere Hierden en de Hierder boerderijen. Fred begeleidde hem.

Fred heeft gezorgd voor herstel van stadspompen. Hij zocht in de oude kadastrale tekeningen naar plaatsen waar pompen hebben gestaan. Zo mogelijk heeft hij ze laten herplaatsen. Fred heeft een monsterklus geklaard door het natekenen van de Joodse grafstenen die op de Joodse begraafplaats staan, om te kunnen uitzoeken welke Hebreeuwse tekst er precies op die grafstenen staat (1994/1995).

Hij heeft de Erespeld van Harderwijk toegekend gekregen vanwege zijn grote inzet voor de Harderwijker samenleving op het gebied van welzijn en cultuur.

Ons meelevens gaat uit naar hen die hem het meest zullen missen, zijn vrouw, zijn familie en vrienden.

Tevens herdenken wij **de heer Rolf Lanting**, die 18 februari 2018 is overleden. Rolf is een aantal jaren (2014-2017) enthousiast Vischpoortgids geweest. Hij heeft heel wat mensen enthousiast weten te maken om lid te worden van de vereniging.

agenda

Vanaf 23 mei is de **Vischpoort** elke woensdag- en vrijdagmiddag geopend van 13.30 – 16.00 uur

Donderdag 7 juni tot en met zondag 10 juni 2018
Visserij- en Aaltjes dagen.

Vischpoort ook zaterdag open van 13.30 – 16.30 uur
Voor informatie:
www.VisserijHistorieHarderwijk.nl
www.aaltjesdagen.nl

Vrijdag 15 juni 2018

Officiële opening Streekarchivariaat.

Zaterdag 7 juli 2018

Eibert den Herderfestival, rondom de haven en de Vischpoort in Harderwijk. Zie informatie op de flyer bij dit Vittepraetje en op de website van Herderewich

Zaterdag 7 juli 2018

Hierden: Boerenmarkt, van 10.00 – 16.00 uur

Vrijdag 31 augustus 2018

Vrijwilligersavond: Vischpoort, aanvang 18.30 uur

Zaterdag 8 en zondag 9 september 2018

Open Monumentendag, thema 'In Europa'

Dinsdag 18 september 2018

Lezing Rudolf Bosch: Stadsfinanciën in de Middeleeuwen
De Kiekmore, aanvang: 20.00 uur, zaal open 19.30 uur

Zaterdag 24 november 2018

Herdenking Einde Eerste Wereldoorlog / Activiteit op de begraafplaats Oostergaarde Harderwijk; informatie volgt

Fred Falch begeleidt ZKH Prins Claus tijdens zijn bezoek in 1975

Eibert den Herder

Eibert den Herder werd op 27 juli 1876 geboren als oudste kind van Teunis den Herder en Alijda Beekman. Teunis was schipper op de tjalk 'Vertrouwen' en Eibert groeide vanaf zijn negende jaar op aan boord van het scheepje.

Zijn eerste huwelijk (1904) met Hendrika Elberta van Buerink duurde maar kort. Ze overleed in 1905. In 1912 huwde Eibert voor de tweede keer en nu met Gerritje Wilhelmina van Ommeren; uit dit huwelijk werden acht kinderen geboren.

De jonge Eibert raakte al jong vertrouwd met het water. Toen zijn moeder overleed was hij nog maar 9 jaar en besloot zijn vader dat het tijd was zijn zoon mee te nemen aan boord van hun 40-tons vrachtscheepje waarmee hij brandhout, timmerhout en veevoer vervoerde.

Onderwijs genoot hij waar dat mogelijk was, in Amsterdam, Harderwijk of onderweg, maar het was vooral praktisch onderwijs waarmee hij vertrouwd raakte.

Eibert den Herder bleef tot zijn dertigste levensjaar met zijn vader varen, met een onderbreking voor zijn militaire dienstplicht in Dordrecht. Rond 1905 keerde hij terug naar Harderwijk. Met zijn vader en zijn broer Beert begon hij een garna-

lenpellerij. De garnalen lieten ze vangen en het pellen werd uitbesteed aan thuiswerkers die in deze moeilijke tijden 'thuis' wat konden bijverdienen. De gepelde garnalen werden ingeblikt en de afzetmarkt lag vooral in Engeland. Ook in Amsterdam was men gek op garnalen die daar overigens in die tijd vers en als 'goedkoop volksvoedsel' te koop werden aangeboden.

De Zuiderzee was een rijke bron van inkomsten en jaarlijks werden er enorme hoeveelheden haring, paling, bot, ansjovis, spiering en garnalen gevangen. Het brakke water van de Zuiderzee was een veilige kraamkamer voor jonge vis en veel dorpen en steden aan de Zuiderzee profiteerden hiervan. Vader Teunis was een echte ondernemer, want gestimuleerd door de aanwezigheid van ansjovis kocht hij in 1890, samen met een Harderwijker visserman een kuilnet en

Eibert

Bijna zijn hele leven stond in het teken van de strijd en kwam hij op voor vissers en hun knechten. Hij ging ze voor in tientallen gevechten en heeft ze als een ware generaal geleid.

Hij vocht tegen de polders en het Nieuwe Land, zette zich in voor het behoud der Zuiderzee en kreeg als medestanders bijna al die vissers met zich mee en gaf aan Lely's plannen flinke tegenstand.

Maakte een film over de Zuiderzeecultuur en schreef de kranten vol met sterke argumenten, beriep zich op de wetten der natuur.

En toch heeft hij die strijd verloren en het luidruchtig werk aan polder en aan dijk heeft hij op zijn sterfbed zelfs nog kunnen horen.

Sonnet van Theo Bakker

maakte enkele jaren lang fantastische vangsten. Het ondernemen zat er dus al vroeg in, en spoedig voeren ook enkele andere Harderwijker vissers voor de Den Herders die inmiddels een vismeelfabriek waren gestart. Hier werd visafval en nest gedroogd, vermalen en tot diervoeders verwerkt die hun weg vonden naar de eendenfokkerijen die in Tonsel verschenen. Een nadeel van de visdrogerij was, dat de fabriek een enorme stank voortbracht die, vooral bij hoge temperaturen, niet te harden was.

De fabriek lag bij het centrum van het stadje, op de plaats waar nu de parkeerplaats van het gemeentehuis ligt. Harderwijk telde in die tijd zo'n 7.500 inwoners en er waren 158 vissersschepen geregistreerd, waarop zo'n 10% van de

mannelijke bevolking werkzaam was. Een echt vissersstadje dus.

Er waren in de loop van de eeuwen al diverse plannen gemaakt om de Zuiderzee af te sluiten en in te polderen maar in 1916 gebeurde er iets wat de aanzet gaf om deze plannen eindelijk uit te gaan voeren. Een enorme watersnoodramp bracht enorm veel schade aan steden en dorpen langs de gehele Zuiderzeekust en dat gaf de

16 januari 1916, wateroverlast in de Donkerstraat, gezien vanaf de Markt (foto Stadmuseum Harderwijk)

doorslag. In 1918, honderd jaar geleden, werd in de Tweede Kamer de Zuiderzeewet aangenomen en Ir. Cornelis Lely, de toenmalige Minister van Verkeer en Waterstaat werd belast met de uitvoering van dit plan.

Den Herder was in die tijd vooral druk met zijn ondernemingen. Naast zijn vismeelfabriek en belangen in de visserij begon hij met broer Beert een kalkzandsteenfabriek. Daarnaast had hij belangen in de landbouw en productie van o.a. jam in de Betuwe. Als hij kansen zag, maakte hij plannen, zijn broer Beert was meer de realist en man van de cijfers; Eibert den Herder de ideoloog en innovator. Hij presenteerde zich graag als industrieel te Harderwijk.

In Harderwijk ergerde hij zich vooral aan de trage vooruitgang van de economie. Een van de oorzaken vond hij in de slechte bereikbaar-

heid per schip en dat was een feit. De haven, die overigens pas in 1900 was aangelegd, was ondiep en slecht bevaarbaar door verzanding en Den Herder pleitte dan ook voortdurend voor de aanleg van een vaargeul. Dat deed hij in de Ondernemersvereniging maar ook in de C.H.U., voor welke partij hij een gemeenteraadszetel innam. De manier waarop hij zijn streven kracht bijzette leverde hem echter veel conflicten op, vooral met de zittende burgemeester Kempers, die het allemaal niet zo nodig vond. Maar vooral ook de manier waarop hij dat deed, confronterend, niet bereid tot compromissen en drammerig, leverde veel weerstand op. Toch kreeg Den Herder het uiteindelijk voor elkaar: in 1925 werd een begin gemaakt met het uitbaggeren van de vaargeul en werd Harderwijk bereikbaar voor grote schepen.

Den Herder had inmiddels met een aantal stads-
genoten de grote voordelen van een reguliere
stoombootdienst besproken en gezamenlijk
investeerden ze in de aankoop van een schip.
In 1926 voer onder grote belangstelling de

De Stad
Harderwijk

raderboot 'Stad Harderwijk' de haven binnen. Het werd een groot succes en naast vracht werd vooral de passagiersvaart succesvol. Honderden mensen uit de Randstad maakten een dagtochtje naar Harderwijk of scheepten in voor een vakantie op de Veluwe. Het was zo'n succes dat spoedig een tweede schip in de vaart kwam, de 'Uddelermeer'. In de eens zo rustige vissershaven werd het een drukte van belang. De Holland Veluwe Lijn bleek een winstgevende onderneming en in 1927 werden in totaal 22.000 passagiers vervoerd.

Een beurtschipper in Harderwijk, met de toepasselijke naam Barend Schipper, zag hierdoor ook mogelijkheden en bracht ook een schip in de vaart, de 'Burgemeester Kempers', mogelijk in een poging de gemeentepolitiek aan zijn kant te krijgen. De beide reders gingen de concurrentie aan en Den Herder investeerde in een derde schip 'Kasteel Staverden'.

Het was toen het grootste binnenvaartpassagierschip van zijn tijd en was voorzien van allerlei moderne snufjes. Zo was er zelfs elektriciteit aan boord. De 'Kasteel Staverden' was een wonder van zijn tijd, het schip kon echter niet draaien in de haven zodat aan de kop van de haven een zwaairom moest worden aangelegd. Ongelukken waren echter niet altijd te voorkomen en de vissers zullen wel gemopperd hebben op de grote ijzeren schepen met hun enorme waterverplaatsing. Ook Barend Schipper bracht een tweede schip in de vaart, zodat Harderwijk de thuishaven werd van vijf grote schepen. Dat moest wel een keer mis gaan.

En dat gebeurde dan ook. De twee reders stelden hun tarieven naar beneden bij om vooral op prijs te kunnen concurreren en toen ook de economische crisis van 1929 losbarstte ging het mis. De aandelen van de Holland Veluwe Lijn werden overgenomen en Den Herder was zijn bedrijf kwijt. Hij mocht nog een poosje blijven als directeur en toen hij, door nood gedwongen, ook op zondag de haven van Harderwijk aandeed werd hem dat in de behoudende vissersgemeenschap van Harderwijk zwaar aangerekend.

Hij besteedde inmiddels veel energie en tijd aan zijn strijd tegen de dreigende inpoldering van de Zuiderzee, wat ten koste ging van zijn zakelijke belangen. Die liet hij vooral aan zijn broer Beert over. Den Herder belegde bijeenkomsten, sprak overal vissers toe, schreef kranten vol met ingezonden stukken en bracht tientallen brochures uit over de dreigende teloorgang van de Zuiderzee. In een poging om ook politiek de nodige invloed te krijgen ging hij over tot de oprichting van de Zuiderzeepartij, maar door een combinatie van naïviteit en onbenulligheid leidde dat niet tot een zetel in de Tweede Kamer. Misschien maar gelukkig, want zoals in de gemeenteraad van Harderwijk al was gebleken miste hij de nodige politieke vaardigheden om zijn doelen te bereiken. De Zuiderzeepartij ging roemloos en zonder kamerzetel ten onder.

Ook de kalkzandsteenfabriek bracht niet het succes waar op was gerekend en eind jaren '30 werd de fabriek gesloten. In de visdrogerij experimenteerde Den Herder nog met ingeblikte 'gebakken vis' niet van echt te onderscheiden. De grote pech zat hem hierin dat door de oorlog de aanvoer van Noordzeeharing stagneerde en er ook van export naar Engeland, bij uitstek het land voor visconserven, geen sprake meer kon zijn. Den Herder experimenteerde nog met visworst en andere producten op basis van vis, maar een serieus karakter kreeg dit nooit.

In de oorlog werden de schepen van de Holland Veluwe Lijn gevorderd door de bezetters. De 'Uddelermeer' werd zelfs als Duits patrouilleschip ingezet en het vlaggenschip 'Kasteel Staverden' ingericht als ziekenboot voor gewonde Duitse soldaten. Na de oorlog kwamen de schepen ernstig beschadigd uit de strijd. Den Herder was in die tijd, om toch bezig te zijn, overgegaan op het schilderen van tientallen sloopstafereelen en het schrijven van een tweetal romans, 'Brak water' en 'Het goud der zee'. De sloopstafereelen maakte hij alvast omdat hij zich inzette voor het Zuiderzeemuseum, dat als pleister op de wonde en als compensatie voor het verlies aan visserijinkomsten naar Harderwijk zou komen. Helaas voor Harderwijk en Den Herder ging dat museum naar Enkhuizen.

Aan het eind van zijn leven heeft Eibert den Herder misschien niet zo voldaan op dat leven kunnen terugkijken. Zijn grote missie, het tegenhouden van de afsluiting en inpoldering van de Zuiderzee, was mislukt. Bij zijn eigen stadje Harderwijk bouwde men inmiddels aan de dijk naar Lelystad! Zijn ondernemingen waren ter ziele en zelfs het door hem gewenste museum werd in Enkhuizen gerealiseerd. Ook de Afsluitdijk hield het voorlopig nog probleemloos.

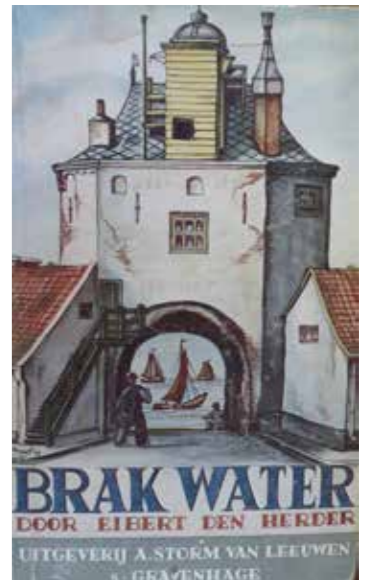
Toch kunnen we bewondering voor deze man hebben; zijn tomeloze energie, zijn enorme wilskracht en zijn doorzettingsvermogen spreken tot de verbeelding. Hij was grotendeels autodidact

en toch zeer innovatief en creatief ondernemend bezig. Dat zijn ondernemingen mislukten was mede het gevolg van twee Wereldoorlogen en de handelsbelemmeringen die daaruit voortkwamen en de enorme economische crisis van 1929 die hij als ondernemer moest trotseren. En de strijd tegen de inpoldering was de strijd van een individu tegen de overheid. En dat in een tijd dat 'gezagsgetrouw zijn' de absolute norm was. Den Herder legde zich daar niet bij neer en dat valt in hem te prijzen.

Natuurlijk hoeven we niet voorbij te gaan aan zijn aan groothedswaan grenzende fantasie en zijn compromisloze drang zijn doelen te bereiken, maar ondanks dat was het een bijzonder gedreven en groots mens.

Het verhaal is nog niet ten einde: een aantal van zijn acht kinderen was, evenals hijzelf, behept met ondernemersvirus en die zagen in het naoorlogse Harderwijk volop nieuwe mogelijkheden. De zoons Frits en Coen begonnen met een paar kleine rondvaartboten een rederij en met een paar vrachtwagens zand werd een strandje opgespoten met een theehuis, een speeltuin en een poeltje met een paar zeehonden. Dit was de basis voor het latere Dolfinarium, de nering van zoon Frits, en het Veluwestrand. Coen ging verder met dit strand en de speeltuin en zijn passagiersschepen in de latere Rederij Flevo.

Egbert exploiteerde Restaurant IJsselmeer waar duizenden bezoekers op de koffie kwamen voordat ze Harderwijk introkken. Het vormde de basis voor de toeristenindustrie waarop de welvaart van Harderwijk ook tegenwoordig nog voor een groot gedeelte drijft. Dat standbeeld van Eibert den Herder, bij het gemeentehuis, is dan ook volkomen op z'n plaats.

Zuiderzee- cinema

De afsluiting van de Zuiderzee bleek een bron van inspiratie voor filmmakers. Ook Eibert den Herder uit Harderwijk greep naar de film als middel in zijn strijd tegen de Afsluitdijk.

Het inpolderen van de Zuiderzee werd door sommigen met vrees tegemoetgezien. Als daardoor bijvoorbeeld het eiland Marken werd verbonden met het vasteland, zou dat volgens pessimisten onvermijdelijk de ineenstorting van de 'primitieve samenleving' op het eiland betekenen. En 'primitief' gold in deze redenering als aanbeveling. Het was een synoniem voor 'authentiek' en 'nog niet aangetast door de moderne tijd'. En wat voor Marken gold, gold ook voor plaatsen als Elburg en Harderwijk. Dat door de dijk bedreigde authentieke karakter, zo was de gedachte, had zowel fysieke als culturele uitingsvormen. Het werd zichtbaar in de unieke fysieke kenmerken van de eilandbewoners en in hun al even unieke gewoontes en gebruiken. De lichaamskenmerken van de inwoners van Zuiderzeeplaatsen werden uitgebreid opgemeten en bestudeerd. En ook hun cultuur werd vastgelegd. Niet door wetenschappers maar door cineasten. De Zuiderzeewerken en de Nederlandse filmkunst vielen op een verrassende manier samen. Ze waren als broer en zus: ze groeiden samen op.

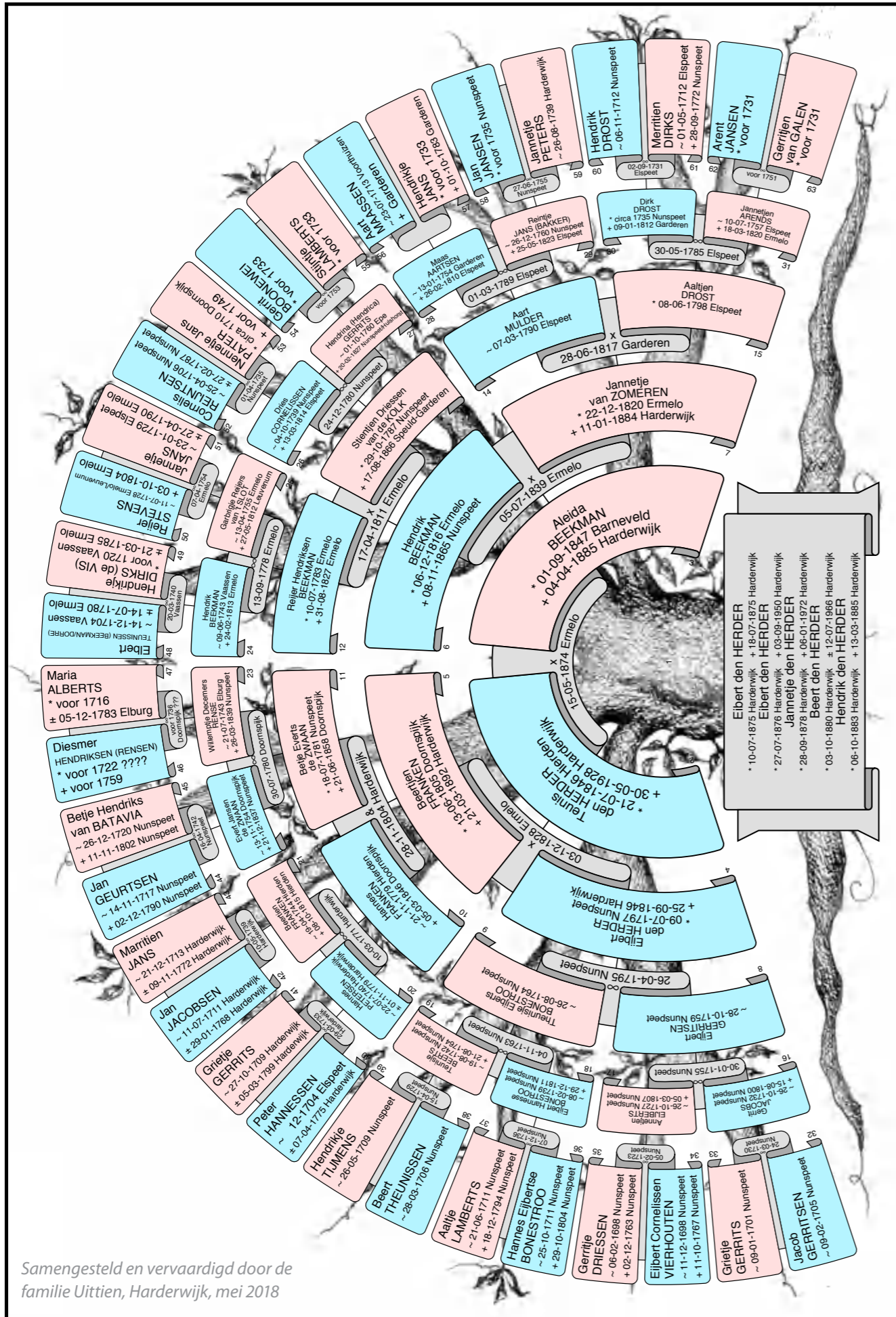
Dat er langs de Zuiderzee een heel eigen cultuur bestond, was een gedachte die minstens al leefde sinds de negentiende eeuw. Onder invloed van de geïsoleerde ligging, zo was de redenering, had zich in de vissersplaatsen een volstrekt eigen mentaliteit ontwikkeld, met gewoontes en gebruiken die je nergens anders vond. Je zag het bijvoorbeeld aan de klederdicht en aan lokale gebruiken. Het idee werd

Eibert den Herder bij zijn schilderijen (foto Stedsmuseum Harderwijk)

breed omarmd, omdat de omschreven cultuur bestond uit kenmerken die iederéén zich graag toedichtte: aan de Zuiderzee waren de mensen godvrezend, deugdzaam en proper.

Op dat standpunt stelde ook de folklorist Dirk Jan van der Ven zich. Hij maakte als scholier al aantekeningen van waarnemingen die hij deed in de natuur. Van de natuur ging zijn belangstelling heel vanzelfsprekend over naar de bewoners van het platteland en naar volkskunde. Al vroeg ontdekte Van der Ven de mogelijkheden van het nieuwe medium film bij het vastleggen en conserveren van de Nederlandse volkscultuur. Bedreven als hij was in het vinden van sponsors maakte hij met steun van de overheid een film over het leven langs de Zuiderzee – 'om voor het nageslacht een aanschouwelijk beeld te bewaren van het oudvaderlijk bedrijf, dat beoefend werd in de dagen toen de Zuiderzee nog bestond'. Hij begon in maart 1928 te filmen in Enkhuizen en Medemblik, waar hij stadsgezichten in beeld bracht en

Samengesteld en vervaardigd door de familie Uittien, Harderwijk, mei 2018

de haringcampagne filmde. Uiteindelijk kwam elke vissersplaats aan bod, ook Harderwijk. Het beeld dat Van der Ven schetste van de stad was niet bepaald opwekkend. Zo was er bijvoorbeeld een scène van 'een gestrande Harderwijker visser, die zijn kostje met zeilenlappen verdient.' En even later toonde de filmer 'een andere visserman die noodgedwongen sedert een jaar met negotie langs de huizen gaat'.

Van der Vens *Zuiderzeefilm. Folkloristisch filmwerk in zes afdeelingen* verscheen eind 1928. Tijdens de opnames had hij voortdurend overhoopgelegen met zijn cameraman en technicus, maar van 'autoriteiten en vissersbevolking' had hij naar eigen zeggen overal medewerking gekregen. In het katholieke dagblad *De Tijd* kreeg de film een gunstige kritiek. Het was de filmmaker volgens de krant gelukt 'een waardevol en aantrekkelijk, dikwijls ook een ontroerend beeld vast te leggen van het verdwijnende volksleven op en rond de Zuiderzee'. Ook het liberale avondblad *Het Vaderland* prees Van der Vens Zuiderzeefilm: 'En zo zagen wij dan zo grondig als nog nooit te voren al wat er leeft aan oude schoonheid in en om de Zuiderzee, van Texel en Enkhuizen, Marken en Volendam. Harderwijk en Urk, Genemuiden en Kampen, oude stoere bouwsels, schilderachtige volksdrachten, zwoegende arbeid, vroomheid en trouw van een taai en goed deel van het Nederlandse ras.' Schilderachtig, zwoegend en vroom – zó behoorde de bewoner van de Zuiderzeekust afgebeeld te worden.

Folklorist Van der Ven wilde vooral oude tradities in beeld brengen, daar was hij duidelijk in. Maar daarvoor moest hij wel selectief te werk gaan, door zijn beelden nadrukkelijk te regisseren en ze regelmatig in scène te zetten. De zeilen lappende oud-visser uit Harderwijk had Van der Ven voor de gelegenheid in extra armoedige kledij gestoken. Volgens de Harderwijker ondernemer en politicus Eibert den Herder, die het nagevraagd had, was dat zo gegaan: filmer Van der Ven zou de Harderwijker zeilmaker Groen gevraagd hebben of hij diens bedrijf (dat 'geheel naar de eisen des tijds ingericht' was) mocht filmen. Maar dan moest Groen wel op zijn knieën op straat gaan zitten

en met de hand een oud stuk zeil oplappen. Daar paste hij voor. Vervolgens vond Van der Ven een oude visser die deze rol wel op zich wilde nemen. De indruk die deze scène volgens Den Herder wekte was: 'wat hebben die vissers en aanverwante bedrijven toch een kommerlijk bestaan. Gelukkig maar dat ze die zee droogmaken.'

Als de filmmaker in Harderwijk een loopje met de waarheid nam, vroeg Den Herder zich af: hoe zit dat dan met de andere plaatsen die hij in beeld bracht? Alles wat modern was in de vissersplaatsen bleef bij Van der Ven buiten beeld. In Harderwijk en omstreken mocht de vismeelfabriek van Eibert den Herder dan bij iedereen bekend zijn, in de Zuiderzeefilm was er geen seconde aandacht voor. Den Herder liet dat niet over zijn kant gaan, dat was hij aan zijn stand verplicht. Aan Eibert had Van der Ven een verkeerde. 't Is een schandvlek voor Nederland, die Zuiderzeefilm. Hoe eer hoe beter dat ding verbranden.' Hij omschreef het werk van Van der Ven als een 'ellendig filmpje'. 'Ik heb zo de indruk dat deze hele film is opgezet met de bedoeling een zo armzalig mogelijke indruk te maken. Waarom juist die gestrande visser te Harderwijk beschreven als vertegenwoordiger van de zeilmakerij? En waarom juist die ene visser gefilmd in de Donkerstraat te Harderwijk, die als koopman in lapjes wordt beschreven, en geen film gemaakt van die 300 flinke kerels die vanuit Harderwijk nog steeds ter visvangst gaan? Is het een wonder, dat, toen ik dat alles las, ik onbehaaglijk werd? Er zit een luchtje aan die film. Van harte hoop ik dat deze film verboden zal worden.'

Toen zijn woede om de film van Van der Ven wat was afgenomen, besloot Eibert den Herder om de folklorist van repliek te dienen. Hij gaf filmfabriek Polygoon uit Haarlem de opdracht

een 'waarheidsgetrouwe' Zuiderzeefilm te maken. Zelf investeerde Eibert 1000 gulden in zijn filmproject. De overige kosten hoopte hij te dekken met een inzameling onder vissers in alle havens van de Zuiderzee. In januari 1930 organiseerde hij een grote vergadering in Harderwijk, met vissers uit zijn eigen stad en uit Elburg en Bunschoten. Zijn bedoeling was, legde Eibert uit, om 'middelen te beramen, teneinde het Nederlandse volk een juist denkbeeld te geven van de enorme betekenis van de Zuiderzeevervisserij en aanverwante bedrijven, met andere woorden om aan het volk te tonen welk een belangrijk bedrijf door de drooglegging te gronde zal gaan'. De vergadering bleek 'warm te gevoelen' voor het idee van een film en ook niet terug te schrikken voor de hoge kosten ervan, die toch al snel neerkwamen op enkele duizenden gulden.

Een paar weken later sprak Eibert de vissers van Volendam toe. Tijdens een bijeenkomst in het beroemde Hotel Spaander probeerde hij ook hen warm te maken voor de film. De Volendammer visserijvereniging besloot het plan inderdaad financieel te steunen. Vol overtuiging verkondigde Eibert: 'Het is hoogst waarschijnlijk dat ieder zijn geld terugkrijgt en zelfs met winst.' De eigenaar van Hotel Spaander doneerde daarop 500 gulden.

Nadat Den Herder genoeg aandelen van 10 gulden in de film had verkocht, kon Polygoon aan het werk gezet worden. Eibert sloot zich bij de filmers aan als deskundig adviseur. Zo kon hij aanwijzingen geven voor wat ze moesten filmen om te komen tot een beeld dat 'waarheidsgetrouw' was. De film kreeg als titel *Nieuwe Zuiderzee-film* en duurde ruim anderhalf uur. De première was in Harderwijk, op een zaterdag in juni 1930. Er waren twee voorstellingen, een om 3 uur 's middags en een om 8 uur 's avonds. De film toonde vissers aan het werk op zee, met verschillende soorten schepen en verschillende manieren van vissen. Elke Zuiderzeehaven werd in de film getoond. In Harderwijk kwam uiteraard nu ook de vismeelfabriek in beeld, die Van der Ven eerder had genegeerd. De Nieuwe Zuiderzee-film eindigde zoals een film van de hand van een fervent tegenstander van het inpolderen van de Zuiderzee wel moest eindigen:

met de Afsluitdijk die zogenaamd doorbrak en een watermassa die zich over het lage land uitstortte.

De plaatselijke krant *De Harderwijker* vond dat Eibert alle recht van spreken had met deze gefingeerde finale: 'De ellende, het verdronken land, de ineem gestorte boerderijen, het is een profetie van de nuchtere praktijkmensen, die in hun leven de macht van de elementen hebben leren kennen.' De krant bestempelde de film als 'een juweeltje, welke men niet licht zal kunnen evenaren'.

Na de première ging Den Herder met zijn film op tournee. Overal waar hij kwam (van Putten tot Hoorn en van Hierden tot Enkhuizen) eindigde hij de avond met een oproep aan de aanwezigen om een telegram te zenden aan Hare Majesteit, 'om onder de huidige omstandigheden te willen bevorderen dat de afsluiting der Zuiderzee geen voortgang hebbe'. Doorgaans werd die oproep met groot gejuich begroet.

Terwijl Den Herders film door zijn achterban warm ontvangen werd, vond de filmkritiek er niets aan. In het Heerenlogement in Edam trok de film in oktober 1930 volgens de *Goedkoope Purmerender Courant* 'een zeer pover aantal toeschouwers'. De recensent sneerde naar Eibert: 'De samensteller is er op uitstekende wijze in geslaagd het geprojecteerde in een dergelijk licht te stellen, dat iedereen moet aannemen dat de drooglegging en gedeeltelijke afsluiting der Zuiderzee voor het gehele land een ramp zal zijn.' Nu ja, dat was ook precies de bedoeling.

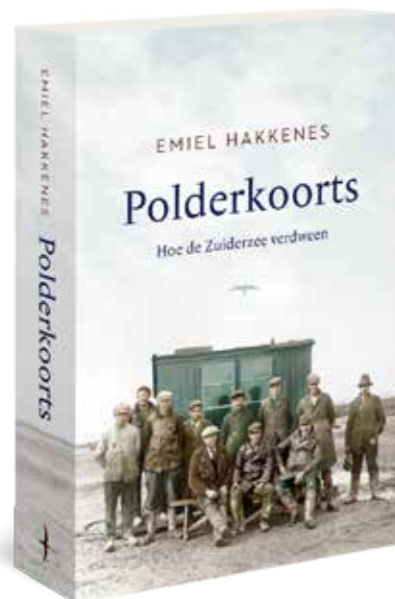
Recensent Luc Willink van Het Vaderland, een krant die toch uiterst kritisch berichtte over de Zuiderzeewerken, vond dat Eiberts film op zichzelf potentie had. In sommige kringen stond Eibert bekend als Cassandra,

Eibert den Herder, 1930 (foto Stadsmuseum Harderwijk)

die de ondergang van Troje voorspelde en niet werd geloofd. Maar, schreef Willink over Den Herder als filmmaker: ‘Cassandra loeit niet, maar doceert – ansjovis, spiering, keukenzout, vrachtboot, aantal passagiers in 1929. Ik zou bijna geloven dat er precies alles in voorkomt, wat er aan en in de Zuiderzee te zien is. Bovendien een keer of twaalf de kaart van Nederland, die ieder onzer op z'n achtste jaar al kent en nu nog eens een dozijn keren mag bewonderen. Alles staat er op en soms is het waarachtig ook nog mooi gefotografeerd! Het is ook dikwijls erg lelijk gefotografeerd.’ Het ontbreken van gevoel voor cinematografie deed Willink verzuchten: ‘Arme, arme Zuiderzee. Niet alleen word je drooggelegd, maar bovendien nog zo abominabel gefilmd óók!’

In Harderwijk bleef de belangstelling voor de film niettemin groot. Bij de festiviteiten rond het 700-jarig bestaan van de stad trokken de vertoningen van de *Nieuwe Zuiderzee-film* meer dan vierduizend toeschouwers. Maar op dat moment kon de film al moeilijk meer dienen als propagandamiddel tégen de Afsluitdijk. Om niet met waardeloos en door de tijd ingehaald materiaal opgescheept te zitten, besloot Eibert zijn film drastisch in te korten. Alle protestscènes werden eruit geknipt, waarna alleen de visserijbeelden overbleven, als een herinnering aan vroeger. Ook dat kwam Den Herder graag vertonen en toelichten.

Een benefiet voor de bevolking van Finland (waar de Sovjet-Unie was binnengevallen en de Winteroorlog woedde) trok in februari 1940 in Harderwijk een zaal vol schoolkinderen, die naarmate de film duurde ‘wat woelig’ werden. De daaropvolgende avondvoorstelling voor volwassenen liep volledig uit op een teleurstelling: met ongeveer veertig toeschouwers was de zaal nagenoeg leeg. Het kon twee dingen betekenen: ofwel Harderwijk was niet erg begaan met de Finnen, ofwel de belangstelling voor de *Nieuwe Zuiderzee-film* luwde.

Een jaar na deze benefietvoorstelling brak in diezelfde zaal, waar Den Herder zijn film in blikken in een kast bewaarde, brand uit. Het houten gebouw, waar inmiddels soldaten van de Duitse Wehrmacht waren gelegerd, stond binnen de kortste keren in lichterlaaie. De brandweer zette vier spuiten in maar het gebouw brandde geheel af. De Zuiderzee-film ging grotendeels verloren.

DIT IS EEN BEWERKT FRAGMENT
UIT HET BOEK 'POLDERKOORTS'
VAN SCHRIJVER EN JOURNALIST EMIEL HAKKENES.
UITGEVERIJ THOMAS RAP, 464 BLZ, €22,99

Een verdoemd Pandorabeeld van Jan Baptist Xavery

Jan-Baptist Xavery (1697-1742) wordt gerekend tot de belangrijkste beeldhouwers die in de eerste helft van de achttiende eeuw in de Noordelijke Nederlanden werkzaam waren ¹. Hij heeft tuinbeelden, kabinetssculpturen, interieurstukken, geveldecoraties, kerkmeubilair, portretbustes en grafmonumenten vervaardigd. In deze bijdrage wordt het tragische lot van een Pandorabeeld op landgoed De Essenburgh belicht. Uit het feitenrelaas blijkt dat dit tuinbeeld structureel niet op waarde werd geschat en dat heeft noodlottige gevolgen gehad.

PRODUCTIEVE BEELDHOUWER

Jan Baptist Xavery werd op 30 maart 1697 in Antwerpen geboren. Hij heeft het beeldhouwersvak geleerd van zijn vader Albertus Xavery (1664-1728) en de Antwerpse beeldhouwer Michiel van der Voort (1667-1737). ² Op jonge leeftijd verhuisde Xavery naar Den Haag, waar hij trouwde met Maria Christina Robart. Het echtpaar kreeg zes kinderen. In deze internationaal georiënteerde stad vestigde Xavery zijn atelier. Hij heeft verschillende projecten ter hand genomen voor prins Willem IV (1711-1751), maar ook buiten Den Haag wisten hoogwaardigheidsbekleders hem te vinden om interieurs te decoreren, grafmonumenten te realiseren of realistische portretten te laten beeldhouwen. ³ Op 19 juli 1742 overleed Jan Baptist Xavery onverwacht na een relatief korte loopbaan.

BEDRIJFSONGEVAL

Xavery's overlijden is mogelijk een gevolg van een ongeluk bij het plaatsen van een beeld van Mars in het kasteel van Breda. Pieter Terwesten, bestuurslid van de Haagse Confrérie Pictura, noteerde namelijk dat Xavery zich bij de plaatsing van het beeld 'ongelukkig geforceert en inwendig bezeert' had en waaraan 'hij dan ook eindelijk in de kragt van zijn tijdt overleeden is'. ⁴ Andere oorzaken kunnen echter ook niet worden uitgesloten. Beeldhouwers hadden een zwaar en ongezond beroep. Het risico om longaandoeningen te krijgen was tamelijk groot. Xavery's collega Jan van Logteren (1709-1745) stierf bijvoorbeeld op jonge leeftijd als gevolg van stoflongen. Na Xavery's dood werden twee van diens kinderen opgenomen in het huis van

de schilder Jacob de Wit (1695-1754), met wie de beeldhouwer bevriend was. ⁵ Maria Christina zette het atelier van haar overleden man voort. In 1755 werden de stukken uit het atelier geveild.

Op 24 oktober van dat jaar verkocht de weduwe van Xavery het huis en erf aan de Delftse Trekvaart. Xavery was voornamelijk werkzaam in de regio Den Haag. Hij heeft ook projecten elders uitgevoerd, bijvoorbeeld in Kassel, Linnich en Stralsund. Zijn beeldhouwwerken zijn in de loop der tijd op uiteenlopende plekken beland. Een tuinbeeld van Xavery vond een passende plek op landgoed De Essenburgh in Hierden, niet wetend welk noodlot haar te wachten stond.

ADOLPH STARING

De concrete aanleiding van dit artikel is een summiere aantekening van Adolph Staring (1890-1980) in het gelijknamige archief dat wordt beheerd door het RKD (RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, v.h. Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie) in Den Haag. Staring was een pionier in het verzamelen van gegevens over achttiende-eeuwse kunstenaars. Dat was verstandig, want kunst uit de achttiende eeuw was een relatief onontgonnen terrein. Het getuigde ook van moed, omdat kunst uit die tijd in kunsthistorische kringen doorgaans werd miskend. Staring had ook belangstelling voor Jan Baptist Xavery. Staring noteerde in zijn documentatiemap een tuinbeeld, aangevuld met een jaartal (1725) en een locatie, namelijk landgoed De Essenburgh. Het zou gaan om een tuinbeeld met de voorstelling van een vrouw die slechts gedeeltelijk gekleed was en in haar linkerhand een voorwerp vasthield dat leek op een vaas. Verder vermeldde Staring dat het beeld tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers zou zijn beschoten en beschadigd. Aangezien Starings aantekeningen doorgaans tamelijk betrouwbaar bleken te zijn, heeft de auteur ter verificatie schriftelijk contact gezocht met de huidige eigenaar, Norbertijnenpriorij De Essenburgh, met de vraag of de vermelde gegevens juist en actueel zijn. Deze correspondentie leverde interessante gegevens en beeldmateriaal op.⁶

PANDORA

Norbertijnenpriorij De Essenburgh is sinds 1950 op het landgoed gevestigd. Een van de vorige eigenaren was mevrouw Johanna Suzanna Goekoop-De Jongh die het landgoed in 1928 verwierf. Ze liet het kasteel grondig verbouwen en een kostbare tuin aanleggen. In het park rond het kasteel werden enkele beelden geplaatst.

Het door Xavery vervaardigde beeld stelde vermoedelijk de wraakgodin Pandora voor. In de Griekse mythologie werd Pandora uit klei gevormd door Vulcanus. Zij ontving allerlei gaven van de goden en werd door Jupiter naar de aarde gestuurd, waar zij de vrouw werd van Epimetheus. Zij had van de goden ook een grote urn, later afgebeeld als een doos of vaas, meegekregen, waarin allerlei rampen en kwaads waren opgeborgen. Zij mocht deze niet openen. Toen ze haar nieuwsgierigheid niet kon bedwingen en de urn toch opende, vlogen alle rampen eruit die de mensheid sindsdien getroffen hebben. Jupiter strafte op deze manier de mensheid, omdat Prometheus, de broer van Epimetheus, het vuur had gestolen. Pandora wordt ook wel gezien als de heidense tegenhanger van Eva.⁷

Pandora in de tuin van De Essenburgh (foto Norbertijnen)

BESCHOTEN, BESCHADIGD EN BETWISTBARE SCHENKING

Pater Tielemans heeft zijn concrete herinneringen aan het beeld als volgt verwoord: "Het beeld stond op een wankelende voet op een leeg veldje langs de oprijlaan. Aan de voet van het beeld stond: Xavery 1725. Het beeld was in het gezicht wat beschadigd. Men zegt dat Duitse

soldaten, die in de oorlog gelegerd waren in De Essenburgh, op het beeld geschoten hadden. De neus was eraf. We hebben dat beeld zo laten staan, niet wetend wat voor waarde het had. Op dat lege veldje hebben wij sparren geplant en toen deze opgeschoten waren hebben jongens uit Hierden het beeld, volgens hun zeggen, willen draaien met touwen en draden en daarbij het beeld van de sokkel getrokken. Door de val is het beeld gebroken. Het hoofd was eraf en de doos ook. De torso en de brokstukken hebben we naar huis gehaald. Later is het hoofd gestolen. De torso heeft een tijd in de tuin gelegen tot de oud-voorzitter van het Vormingscentrum De Essenburgh er interesse in kreeg. Onze overste heeft hem deze torso geschonken en hij heeft het meegenomen naar Loon op Zand." Op basis van voortschrijdende inzichten wordt deze gang van zaken betreurd. "In onze tijd en wetend wat voor beeld het was, zouden wij er zorgvuldiger mee zijn omgegaan en het beeld hebben laten restaureren. Maar destijds hadden wij er de mogelijkheid niet toe. De jongens die het beeld van zijn sokkel hebben getrokken zijn later door de politie getraceerd, maar bij hen viel weinig te halen. De sokkel hebben wij in het park geplaatst met daarop een grote bloempot. Wij vinden het nog steeds jammer dat het zo gelopen is, maar in de beginjaren van onze aanwezigheid hier waren er andere zorgen".⁸

'Gevallen' Pandora (foto Norbertijnen)

DIANA, VENUS EN CERES

Het lot van Pandora is zeer betreurenswaardig. Het aantal gelokaliseerde zandstenen tuinbeelden van Jan Baptist Xavery is namelijk relatief klein. Tot op heden zijn in Nederland slechts enkele gesigneerde en gedateerde zandstenen beelden met mythologische figuren getraceerd die door Xavery werden vervaardigd. Dit be-

treft tuinbeelden met voorstellingen van Diana, Venus en Ceres.⁹ De eerste twee beelden werden vervaardigd in 1725 en hebben respectievelijk op landgoederen in Vught en Middelbeers een plek gevonden.¹⁰ Ceres werd in 1733 vervaardigd en belandde op buitenplaats Rijnoord in Woerden.¹¹ Een gedocumenteerd tuinbeeld met de voorstelling van Flora (1725) stond in het Valkhofpark in Nijmegen en verdween omstreeks medio jaren vijftig van de vorige eeuw spoorloos.¹²

*Links: Diana in Vught (foto Dennis de Kool)
Rechts: Venusbeeld in Middelbeers (foto Dennis de Kool)*

OMVANGRIJKER BEELDENPROGRAMMA

Xavery's Pandorabeeld maakte, afgaand op de datering, mogelijk deel uit van een omvangrijker beeldenprogramma. Het is niet bekend waar een dergelijk beeldenensemble oorspronkelijk stond opgesteld. In de literatuur is vermeld dat circa 1725 een Sterrebos op landgoed Hulshorst bij Hierden werd aangelegd.¹³ Het is een verleidelijke gedachte om een verband tussen het tuinbeeld en deze locatie te veronderstellen, maar deze mogelijkheid is louter speculatief. Ook bij de andere vermelde zandstenen beelden van Xavery is de oorspronkelijke locatie niet bekend. Zijdebalen valt af als mogelijkheid, omdat Xavery ter verfraaiing van deze beroemde aan de Vecht gelegen buitenplaats marmeren tuinbeelden en -vazen leverde. De betreffende beelden zijn tamelijk uitvoerig gedocumenteerd in de literatuur en in beeld gebracht door middel van prenten, zodat deze optie kan worden uitgeslo-

ten. Onlangs dook op een veiling een marmeren Apollobeid op dat Xavery in 1726 vervaardigde. Dit beeld is wel afkomstig van Zijdebalen.¹⁴

DRIE MAAL MISKEND

Het Pandorabeeld werd driemaal niet op waarde geschat. De Duitsers hebben namelijk het beeld beschoten, de plaatselijke jeugd heeft het beeld van de sokkel getrokken en de overste van de kloostergemeenschap heeft de torso op een gegeven moment aan de oud-voorzitter van het Vormingscentrum De Essenburgh geschonken. Het is de vraag of een dergelijke schenking rechtmatig was. Lezers van deze bijdrage met een juridische achtergrond kunnen deze vraag mogelijk beantwoorden. Een intrigerend detail is dat een preekstoel van Xavery uit datzelfde jaar (1725) bijna een vergelijkbaar lot onderging, maar gelukkig wel tijdig op waarde werd geschat.¹⁵ De kuip van deze preekstoel heeft tegenwoordig een veilig onderkomen gevonden in een ontmoetingsruimte van de Joannes de Doperkerk in Hoofddorp. Het noodlot dat Pandora heeft getroffen is helaas een voldongen feit. Bewustwording ten aanzien van kwetsbaar cultureel erfgoed in de buitenruimte kan er hopelijk toe bijdragen dat vergelijkbare 'rampen' in de toekomst voorkomen kunnen worden.

*Marmeren Apollobeid (1726) door Xavery
(foto Christie's)*

AUTEUR

Dennis de Kool is als onderzoeker verbonden aan Risbo, een onderzoeksinstituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam. In zijn vrije tijd verricht hij onderzoek naar achttiende-eeuwse beeldhouwkunst in de Noordelijke Nederlanden.

De Heks van Harderwyk

De Zuiderzee, de zee die 100 jaar geleden flink tekeer ging. Daar op de ruwe zee waar de Harderwijker vissers visten en waar verhalen, mythes en legendes ontstonden. Eén van deze verhalen ging over een vissersschuit genaamd de Harderwyk.

Het is april 1943 en de B-17 Flying Fortress 42-5830 is onderweg vanuit Amerika naar vliegveld Kimbolton in het Verenigd Koninkrijk. Het vliegtuig zal onderdeel uitmaken van 324th Squadron, van 379th Bomb Group, van 8th Air Force. Vlak voor hun eerste gevechtsvlucht bespreekt de piloot, luitenant Frank Hildebrand uit Philadelphia, met zijn crew een belangrijk probleem: ze hebben nog geen naam voor het vliegtuig. Uiteindelijk begint Frank Hildebrand een verhaal te vertellen, een verhaal dat hij nog kent van zijn kindertijd in zijn geboorteland, Nederland. Hij komt met een verhaal genaamd The Hag of Harderwyk, oftewel De Heks van Harderwyk.

ten de vrouw voor het leven. Desondanks bleef de Harderwyk varen. Jaar na jaar, storm na storm trotseerde de Harderwyk de golven van de Zuiderzee. Elke keer liep het schip weer veilig de haven binnen, terwijl de wind zo hard waaide dat geen schip de haven uit durfde. Welke elementen er ook voorgeschiedeld werden, De 'Heks' overleefde alles! Zelfs na het overlijden van de 'Heks' bleef de legende groeien. Nadat verschillende vissers een verschrikkelijke storm op de Zuiderzee overleefd hadden kwam de Harderwyk aan de horizon! Aan het roer stond de 'Heks', weer als prachtige vissersvrouw, en lachte als de Harderwyk over de golven danste om de vissers naar een veilige haven te leiden. Op weg naar veiligheid! En zo werd de legende van De Heks van Harderwyk geboren...

Er was eens een schuit, onderdeel van een grote vissersvloot, maar deze schuit was speciaal. Het was een prachtige schuit en aan het roer stond een moedige schipper met zijn prachtige vrouw. Wanneer andere schepen de haven niet uit konden vanwege het weer voer de schipper met zijn bemanning uit en trotseerde de storm. Het schip heette de Harderwyk. Op een dag echter barstte een vreselijk storm los op zee. Door de storm brak de mast, werd de romp verbrijzeld en raakte het schip zwaar beschadigd. Toen hulp arriveerde bleek alleen de prachtige vissersvrouw nog te leven, maar vele littekens vermink-

VOETNOTEN BIJ HET ARTIKEL

- ¹ F. Scholten (1994), "Het portret van Don Luis da Cunha door Jan Baptist Xavery (1737)", in: Bulletin van het Rijksmuseum, jaargang 42, nummer, 2, p. 116.
- ² Tralbaut, M.E. (1950) De Antwerpse 'Meester Constbeeldhouwer' Michiel van der Voort de Oude (1667-1737). Zijn leven en werken. Standaard: Brussel/Antwerpen; Kool, D. de (2014) "De Zeister stroomgoden van Albertus Xavery" in Seijst, Jaargang 45, Nummer 4, pp. 97-101.
- ³ D. de Kool (2011), "Jan Baptist Xavery (1697-1742): een veelzijdige tuinkunstenaar", in: Bulletin KNOB, jaargang 110, nummer, 2, p. 59-67.
- ⁴ Haags Gemeentearchief, Archief van de Confrérie Pictura en de Tekenacademie, Archiefnummer 164, Inventarisnummer 24.
- ⁵ Staring, A. (1958) Jacob de Wit 1695-1754, P.N. van Kampen & Zoon: Amsterdam.
- ⁶ Met dank aan pater Thomas Tielemans.
- ⁷ Hall, J. (2006) Hall's Iconografisch Handboek, Primavera: Leiden, p. 270.
- ⁸ Pater Tielemans in brief aan auteur, 16 juni 2015.
- ⁹ Xavery's gelokaliseerde en gedocumenteerde putti, hermen en marmeren tuinbeelden worden in deze bijdrage buiten beschouwing gelaten.
- ¹⁰ D. de Kool (2011), "Jan Baptist Xavery (1697-1742): een veelzijdige tuinkunstenaar", in: Bulletin KNOB, jaargang 110, nummer, 2, p. 59-67.
- ¹¹ Kool, D. de (2015) "Een tuinbeeld van Jan Baptist Xavery op Rijnoord", in: Heemtijdingen, Jaargang 51, Nummer 3, pp. 71-74.
- ¹² Kool, D. de (2015) "Jan Baptist Xavery en zijn gedocumenteerde beeldhouwwerken in Nijmegen", in: Nijmeegs Katern, Jaargang 29, Nummer 5, pp. 66-69;
- ¹³ Leeuwenberg, 1973, p. 266.
- ¹⁴ Kool, D. de (2016). Apollo van Zijdebalen. Oud-Utrecht 89(4), 132-34.
- ¹⁵ Kool, D. de (2014) "De zwerftocht van een ontheemde Poeldijkse preekstoel" in: Historisch Jaarboek Westland 2014, Genootschap Oud-Westland: Naaldwijk, pp. 71-81.

de vraag of The Hag ooit nog eens zou vliegen. Hildebrand en de crew hadden het idee om hun nieuwe vliegtuig te hernoemen tot The Hag of Harderwyk, echter voordat zij dit konden doen stortte het vliegtuig neer boven het Kanaal. Enkele mensen, waaronder Hildebrand, wisten via een parachute nog het vliegtuig te verlaten.... De originele 'Hag' was weer opgelapt en vliegwaardig, maar wie wilde er nog vliegen onder zo'n vervloekte naam?

Het vliegtuig werd gegeven aan Lt. Carson Steward uit Sharon, Pennsylvania. Zijn eigen B-17, de Sharon Belle raakte tijdens zijn laatste missie dusdanig beschadigd dat deze niet meer gerepareerd kon worden.

Het allereerste wat Lt. Steward wilde doen was de naam van het vliegtuig veranderen. De monteurs die zoveel tijd hadden gestoken in het oplappen van The Hag staken hier echter een stokje voor. Zij hadden zich niet voor niets in het zweet gewerkt, vuil van olie en vet. Zij waren trots op haar, trots op elke klinknagel, trots op het aluminium, trots op elk stukje plexiglas. Zij waren trots op The Hag of Harderwyk. Iedere keer wanneer de order van Lt. Steward kwam om de naam te veranderen, was er geen verf beschikbaar volgens de monteurs. Toen Lt. Steward bij de bevoorradingssergeant ging navragen waar de verf was, kreeg hij te horen dat er geen verf voorhanden was. Ondertussen vloog het vliegtuig missie na missie, met gevecht na gevecht en het begon er op te lijken dat The Hag de beschikking had over

speciale gaven. Piloot na piloot voltooide zijn operationele toer tijdens de Tweede Wereldoorlog met The Hag of Harderwyk.

Na de allereerste missie, die rampzalige gevolgen had, kende The Hag of Harderwyk geen slachtoffers meer. Het vliegtuig vloog in totaal 28 missies met dezelfde vier motoren die het vliegtuig in april 1943 ook de Atlantische Oceaan overvlogen. Tijdens de 28e missie begaven 2 van de 4 motoren het, maar desondanks wist het vliegtuig veilig terug te keren.

In maart 1944 ging The Hag of Harderwyk tijdelijk terug naar Amerika. In Banger, Maine, werden alle vier de motoren vervangen en werd het vliegtuig volledig gerepareerd. Nadat alle reparaties waren voltooid keerde het vliegtuig weer terug naar Engeland, terug in dienst. Tussen maart 1944 en 26 juli 1944 vloog het nog 10 gevechtsmissies boven Duitsland. Deze missies zijn wel uitgevoerd onder een andere naam, namelijk Al-Jo-Son.

Op 26 juli 1944 zit de oorlog er op voor The Hag of Harderwyk en keert het vliegtuig naar de Verenigde Staten terug vanwege onherstelbare schade. Het is op 7 mei 1945 verkocht als schroot. Twee maanden later, op 7 juli 1945, wordt het vliegtuig uiteindelijk verschroot, het einde van The Hag of Harderwyk.

Geen enkele vlieger zal het ooit hebben durven zeggen, waarschijnlijk uit bijgeloof, maar velen hebben The Hag graag gevlogen. Het vliegtuig kon namelijk elke storm doorstaan, net zoals in de mythe van haar naamgever.

Zoals de vissers in tijden van storm konden vertrouwen op de 'Heks', konden de vliegers volledig vertrouwen op The Hag.

"The Hag of Harderwyk" they say, "will ride out any storm."

Het is niet bekend of de mythe van de Heks van Harderwyk betrekking heeft op ons Harderwijk, want er zijn meerdere plaatsen die Harderwijk heten. Maar misschien hebben de oude vissers in Harderwijk deze verhalen vroeger inderdaad wel eens gehoord.

BRONNEN BIJ HET ARTIKEL

Jeff Houlihan

Director, Collections, Exhibits & Restoration
March Field Air Museum

Krantenartikel The Troy Record, 7 April 1944

Archeologisch onderzoek in het Oude Stadhuis

Zoals u naar alle waarschijnlijkheid al vernomen hebt, is men bezig om de kelder aan de rechterzijde van het Oude Stadhuis uit te graven om hier een functionele ruimte van te maken. Bouwwerkzaamheden als deze laten natuurlijk de oren van menig archeoloog spitsen. Bureau Econsultancy, dat inmiddels bij ons bekend is, heeft het onderzoek mogen uitvoeren. Zij hebben de gevonden muurdelen en bouwsels in kaart gebracht en nagetekend. Er zijn zelfs 3D-scans gemaakt voor een accurate en volledige opname van de dimensies en posities van deze elementen.

Waterput

Een van de meest tot de verbeelding sprekende vondsten was die van een eind 18e-eeuwse waterput. De put was prachtig mooi rond gemetseld aan de bovenkant en dus daar gesloten. De opening zat aan de zijkant en heeft een afmeting van zo'n 30x30cm. In de put hadden men een loden pijp laten zakken tot grondwater-niveau. In die pijp zaten gaten om het water door te laten stromen, en een houten stop om de pijp van het zand af te houden.

Naast de put zijn er wat muurwerken gevonden, mooie spaarbogen en ook een oventje (vuurplaats). Wat de exacte invulling van het muurwerk en de datering van het oventje is laat nog even op zich wachten.

Enkele vrijwilligers van de werkgroep hebben nog aan de lopende band, die het zand moest afvoeren, gestaan. Hier heeft men geprobeerd om nog wat scherfmateriaal en andere interessante vondsten te doen.

Tijdens het onderzoek is tevens een groot aantal scherven gevonden (gedeeltes Siegburg, Jacobakan), veel slachtafval (opvallend veel varken) en een hoop ijzeren nagels. Tevens zijn er munten aangetroffen: een braspennning van Jan zonder Vrees (1405-1419) en een schelling (zie foto hiernaast) van de Duitse Orde (1414-1424).

Gewicht van de Waag?

Omdat het Oude Stadhuis vroeger gefungeerd heeft als Waag, was het extra leuk om in de kelder een gedeelte van een gewichtbakje aan te treffen. Dit bakje is onderdeel geweest van een pijlgewicht, en uit de beschadiging zou men kunnen afleiden dat het niet meer het juiste gewicht had en is afgekeurd.

Met het beruchte muurwerk van het bastion aan de haven nog in gedachten is het extra wrang dat, naar nu blijkt, de zakken zand van de Waag helaas zijn verdwenen. Of eigenlijk niet echt verdwenen, maar nooit apart gehouden. Alle zakken zand, die zijn meegevoerd na het onderzoek bij de Waag, zijn bij RAAP beland en gebleven. Dit blijkt na navraag bij Marc Bouw van de gemeente. RAAP heeft naar alle waarschijnlijkheid de zakken allemaal al verwerkt en we zullen er nog even achteraan moeten om te achterhalen wat de eventuele vondsten uit die zakken nog zijn geweest.

Bij het ter perse gaan van dit Vittepraetje was het onderzoek nog niet voltooid.

foto's van
Jeroen Dielemans

De renovatie van het Oude Stadhuis vordert gestaag

Gemeentelijk projectleider Paul Lohmeijer en wethouder Jeroen de Jong brachten op woensdag 18 april 2018 de media op de hoogte van de voortgang bij de ingrijpende renovatie van het Oude Stadhuis. Paul Lohmeijer gaf een uitgebreid standpunt van zaken met betrekking tot de vorderingen. "Het breekwerk is, na het volledig strippen tot in de oorspronkelijke situatie, beëindigd. We starten nu met de eerste opbouwwerkzaamheden. Ons doel is om de cultuur-historische waarde van het gebouw voor Harderwijk te behouden en dat het daarnaast open en toegankelijk kan functioneren."

Statietrap

In de centrale hal bevindt zich de 'statietrap' naar de eerste verdieping. Het is een brede bordestrap met tussenbordes uit 1837. In 1952 is de trap voorzien van nieuwe leuningen en dektreden, maar deze trap is vervormd door verzakking. De oorspronkelijke trap uit halverwege de 19e eeuw, blijft behouden en wordt gerestaureerd. Bij binnenkomst in de hal zullen er drie bogen zichtbaar zijn. De middelste boog sluit aan op de statietrap.

Gouldleer

Het gouldleerbehang is verwijderd en ondergebracht bij een atelier om gerestaureerd te worden. Achter het gouldleer is een houten wand tevoorschijn gekomen. Al het oude materiaal wordt hergebruikt. Tijdens de kleurinventarisatie in juni 2016 was een deel van het gouldleer aan de raamzijde van de raadzaal losgemaakt en was al gekeken naar de kleuren en hoe de verflagen, zonder schade kunnen worden afgeschrapt. Bij de aanstaande renovatie wordt dit nog niet meegenomen.

Balklagen

Verschillende balklagen zijn in de 19e eeuw vernieuwd, waarbij wel veel oude balken zijn hergebruikt. Deze zijn op een of andere wijze aan de bestaande oudere eiken- en grenenhouten balken uit het jaar 1727 bevestigd. Die oudere balken blijven wel op hun plaats. In de muren worden stalen zadelbeugels aangebracht, waarin stalen balken worden bevestigd. Over deze nieuwe stalen balken wordt een nieuwe 'zwevende' vloer gelegd. De verbinding tussen de vloer van de bovenverdieping en het plafond van de raadzaal wordt daarmee verbroken.

Kelder

In het rechter gedeelte van het rijksmonument is onder complexe omstandigheden de grond uitgegraven tot 3,70 meter onder het vloerniveau. Tijdens het uitgraven is naar voren gekomen dat de huidige fundering onvoldoende diep reikt. Om de bodem te stabiliseren is op diverse plaatsen een betonnen opvulling noodzakelijk. Het blootgelegde muurwerk wordt door de aanwezige archeologen onderzocht, zoals de twee bogen met een spanwijdte van 2.20 meter. De meest opvallende vondst tot nu toe is een uit ronde stenen bestaande waterput.

De geplande ruimte voor drumlessen wordt verplaatst naar dit rechterdeel aan de voorkant van het gebouw, omdat hier afdoende akoestiek en geluidswerende isolatie kan worden aangebracht. Volgens Lohmeijer wordt de ruimte aan de achterzijde van het gebouw, met de waterput en de achterwand met de twee bogen niet afgeschermd, zodat die archeologische vondsten in de kelder zichtbaar blijven.

Statietrap

Balklagen

Kelder

Dankzij deze sponsors is het mogelijk een mooi blad uit te geven:

Word voor minimaal € 50,00 sponsor van ons Vittepraetje. Wij vermelden u op de website (met link) en in ons blad. Mailen kan ook: info@herderewich.nl

Ja ik steun de uitgave van het Vittepraetje

naam

telefoon e-mail

en ik maak mijn bijdrage à € binnenkort over op rekeningnummer IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92 t.n.v. Herderewich

datum handtekening

*Goudbehang verwijderd in de raadzaal van het Oude Stadhuis
voorjaar 2018 (foto Lex Schuijl)*

Oudheidkundige Vereniging
Herderewich